

TANULMÁNYOK / ARTICLES

A Maps of meaning hatása a kulturális földrajzra

The impact of “Maps of meaning” on cultural geography

PALACZKI BOTOND

PALACZKI Botond: tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest; palaczki.botond@gmail.com

KULCSSZAVAK: kulturális földrajz, Peter Jackson, a jelentés térképei, a földrajztudomány története

ABSZTRAKT: A kulturális földrajz a magyar földrajztudomány egyik legelhanyagoltabb területe. Az érdeklődés teljes hiányáról nem beszélhetünk, ugyanakkor a témával foglalkozó hazai tanulmányok nem visznek közelebb a kortárs kulturális földrajz nemzetközi trendjeihez, melyek annak tudománytörténetében gyökereznek. A Carl Ortwin Sauer nevével fémjelzett ún. Berkeley-iskola tevékenysége a 20. század derekára az amerikai társadalomföldrajz vezető irányzatává emelte a kulturális földrajzot. A második világháború utáni tudományos súlyponteltolódások azonban marginalizálták az irányzatot, amely a későbbi évtizedek során eltávolodott a tudományterület fősodráról. A hetvenes évek végétől a brit kulturális tanulmányok által inspirálva több fiatal társadalom-földrajzos is elégedetlenségét fejezte ki a kulturális földrajz akkori felfogásával szemben, elsősorban annak elméleti hiányosságait kritizálva. Ezen a tudományos színtéren íródott az új irányzat első nagy, összefoglaló jellegű munkája, Peter Jackson *Maps of meaning* című könyve (A jelentés térképei, 1989), amely ma is a kulturális földrajz egyik alapművének számít. A tanulmányban bemutatom a mű keletkezésének körülményeit, különös tekintettel elkészítésének szokatlan módjára, majd vázoló az általa képviselt irányzat jelentőségét a korabeli tudományos világban. A mű narratív struktúrájának elemzésével feltárom népszerűségének okait, végül huszonhét év távlatából megvizsgálom a kulturális földrajzra kifejtett hatását.

Botond PALACZKI: assistant lecturer, Department of Social and Economic Geography, Eötvös Loránd University, Budapest; palaczki.botond@gmail.com

KEYWORDS: cultural geography, Peter Jackson, maps of meaning, history of geography

ABSTRACT: Cultural geography is barely, if not entirely, unknown in Hungary. There was some interest in recent years, but the authors of the very few published papers about the subject couldn't answer the most fundamental questions about it, especially about the connection between traditional and new cultural geography. After describing this shortcoming in the first

section of this paper, I present a brief history of cultural geography. By the middle of the 20th century, the work of the Berkeley School, under the direction of Carl Ortwin Sauer, raised cultural geography to one of the most highly recognised areas of human geography. The shifts in science after the Second World War marginalised the field, which drifted further away from the mainstream of geography in the following decades. Inspired by British cultural studies, from the late 1970s some young geographers questioned the main concepts of cultural geography, mainly criticising its theoretical poverty.

The first extensive, synthetic work about the new approach was Peter Jackson's *Maps of Meaning* (1989). To counter the shortcomings of the earlier attempts by Hungarian geographers to introduce the subject, I emphasize the importance of these criticisms by using this book's story as an example. Firstly, I present the context of the book with regard to the uncommon conditions of its production. Secondly, I investigate the importance of the approach represented by this work in the scientific scene of the period. Thirdly, I analyse the narrative structure that helped the book gain widespread recognition. Finally, I chart its legacy to contemporary cultural geography over the past 27 years.

As the last of a few highly critical cultural geographic works in the past decade it sparked a heated debate that divided the field into the American "traditionalists" and the mainly British "new" cultural geographers. The debate proved to be formative in establishing a mutually beneficial relationship between the two sides (eventually allowing the dissolution of the dichotomy), and simultaneously drawing attention to the revitalised cultural geography. The book became the primary source of inspiration for yet another generation of cultural geographers, who themselves published their own textbooks in the following decade. Although after 27 years the book is rather outdated as a "contemporary" cultural geographic textbook, it is still useful as teaching material mainly for its significant historic value. As one of the most influential books written on the subject, which represents both the scientific plurality of the field and the momentum of theoretical criticism in the 1980s, its story presented in this paper would be an ideal gateway to cultural geography for the Hungarian audience.

Bevezetés – a kulturális földrajz lehetőségei Magyarországon

A kulturális földrajz angolszász hullámai a 20. században elkerülték Magyarországot. Bár a 2. világháború előtti magyar földrajztudomány ugyanazokból az európai forrásokból merített (itt elsősorban Ratzel és Vidal de la Blache munkásságára gondolok), amelyek kritikájára a korabeli amerikai kulturális földrajz is épült, a hazai földrajzosok nem követték a tengerentúli irányzatot. 1945 után a szovjetizált földrajzban ezeknek a hagyományoknak sem volt helye, a gazdasági és természeti földrajz dichotomikus rendszerébe pedig nem illett a kultúra kutatása.

A rendszerváltás óta eltelt két és fél évtized során nem történt érdemi kezdeményezés arra, hogy ezt a tudományterületet közelebb hozzuk a magyar geográfiahoz. A kevés publikált tanulmányban a nyolcvanas évek szemléletbeli „fordulataira” még utalást is csak elvétve találhatunk. Próbálkozások ugyan voltak a „kultúrföldrajz” mögé gondolt különféle jelentéstartalmak hazai kodifikálására (Trócsányi 2006), sőt, egy közelmúltbeli társadalom-földrajzi egyetemi tankönyvben külön fejezetet szenteltek a területnek (Tóth 2014), ezek a kísérletek azonban alig kapcsolódnak a kortárs kulturális földrajzi irányokhoz.

Talán az egyetlen publikáció, amely érdemben foglalkozik az „új” kulturális földrajz jelentőségével, több mint 10 éve jelent meg (Nikitscher 2004). A tanulmány kissé szelektív képet fest az angolszász kulturális földrajz kilencvenes évek közepi állapotáról, emellett számos pontatlanságot és félreértést tartalmaz, ami vélhetőleg a szerző nyugati szakszövegekhez való véletlenszerű, limitált hozzáféréseinek eredménye.

A kulturális földrajz Magyarországon szinte ismeretlen terület, viszont számos lehetőséget rejt. Az előbb említett tanulmányokban megjelentek bizonyos elemek a kulturális földrajz tudománytörténetéből, ám ezeket a szerzők rendszertelenül, kontextus nélkül mutatták be. Ahhoz, hogy a magyar földrajzi közönség kapcsolatot teremtsen a kortárs angolszász kulturális földrajzzal, szükség van a saueri tradíciók és az arra reflektáló „újak” kapcsolatának pontos megismerésére. Az alábbiakban ezt a hiányosságot pótolom Peter Jackson 1989-es *Maps of meaning* című könyvének (Jackson 1989), a mű keletkezési körülményeinek, illetve az általa kiváltott reakcióknak a bemutatásával.

A kulturális földrajz hagyományai

Carl Ortwin Sauer 1920-as évekbeli, csak részben a ratzeli és Vidal de la Blache-i gondolatokra építkező, újszerű és tudományterületeken átívelő munkásságának köszönhetően a kulturális földrajz a második világháborúig központi szerepet betöltő, „divatos” irányzat volt az amerikai földrajzban. Tanulmányai során kötött barátságai Alfred Kroeberrel és Robert Lowie-val (akik a földrajzos gyökerekkel rendelkező antropológus, Franz Boas tanítványai voltak) meghatározó szereppel bírtak Sauer kultúraszemléletében. A földrajztudomány korabeli viszonyaihoz képest kifejezetten provokatív módon kritizálta a környezeti determinista eszmét, a folyamatok és szabályszerűségek vizsgálata helyett a terepmunkát és az anyagi formák kutatását propagálta. Ennek szellemében a két világháború között a Berkeley-i Egyetemen alapított iskolát, melynek tagjai a kultúrát az emberiség és a természet közötti viszonyban értelmezték, ágensséget tulajdonítva neki. Az amerikai székhelyű és elsősorban latin-amerikai érdeklődésű iskola antropológiai kultúrafogalma nem társadalmi elemekből építkezett, hanem alapvetően a vidékies tájak anyagi formáira koncentrált. Bár a generációváltások módszertani és elméleti változásokat eredményeztek, a társadalomtudományok második világháborút követő hullámaihoz (pozitivistá kvantitatív vizsgálatok, humanista és posztmodern szemlélet) nem alkalmazkodott az iskola, így a tudományterület a hetvenes évekre jelentősen veszített pozíciójából.

A második világháború után Nagy-Britanniában a kultúra egy egészen eltérő olvasatából alakult ki új tudományterület. Ennek alapgondolata szintén egy antropológustól, Edward B. Tylortól (Boas angol kortársától) származik, aki már a 19. században elutasította a második világháború idején divatos kultura-

lizmust,¹ amelyet a későbbi marxista társadalomtudósok is éles kritikával illeltek. Ez az elutasítás volt az alapja annak a kulturális materialista felfogásnak, amely köré a „kulturális tanulmányok” interdiszciplináris tudományterülete épült. A marxista alapokon nyugvó kritika a hetvenes évek végének fiatal társadalom-földrajzosaira is nagy hatással volt, ennek a generációnak a kulturális földrajz felé forduló tagjai viszont a saueri kulturális földrajz évtizedes hagyományába ütköztek.

Ezek a fiatal, többnyire brit kulturális földrajzosok a nyolcvanas évek elején fogalmazták meg a későbbi „új kulturális földrajz” alapjait. Az évtized során alig néhány személy publikálta az új irányzat összes fő művét, melyek bár különböző elméleti kérdéseket érintettek és részben egymásra épültek, mégsem tudtak teljes és strukturált választ adni a felvetett kérdéseikre. Az első ilyen cikk a saueri kultúrafogalom szuperorganikusságát² bírálta (Duncan 1980), majd még ugyanebben az évben felhívás jelent meg egy „új”, brit kulturális földrajz kialakítására a későbbi *Maps of meaning* szerzőjétől (Jackson 1980). Az *Antipode* című radikális földrajzi folyóirat 15/1. tematikus száma két fontos cikket közölt: az egyik az új megközelítés elméleti hátterét elemezte (Cosgrove 1983), a másik az irodalom, a politika és a kultúra kapcsolatát mutatta be (Thrift 1983), megalapozva a tudományterület későbbi legfontosabb témaköreit.

Az évtized derekára megszaporodtak a hagyományos kulturális földrajz egyik központi koncepcióját, a tájat újraértelmező munkák, melyek közül a társadalmi rend és a modern európai tájfogalom alakulásának kapcsolatairól (Cosgrove 1984; Cosgrove, Daniels 1988), illetve a táj textualitásáról, azaz a tájban kódolt jelentéstartalmak szöveggént való értelmezéséről, elemzéséről és olvasásáról szóló tanulmányok voltak a legfontosabbak (Duncan, Duncan 1988; Ley 1985). Ezt követően Denis Cosgrove és Peter Jackson egy sajátos jelentés keretében hívták fel a figyelmet a tudományterület iránt megélnékül érdeklődésre (Cosgrove, Jackson 1987). Az „új kulturális földrajz” két ikonikus alakjának írása számba vette a megelőző évek alapvető munkáit, és kiemelte a kulturális tanulmányok, egyszersmind az interdiszciplinaritás szerepét az új eredményekben, így ez a cikk a *Maps of meaning* című könyv korai vázlatának is tekinthető.

Egy „új” tankönyv igénye

Ilyen előzmények után, 1989-ben jelent meg a *Maps of meaning* (A jelentés térképei, magyar fordítás még nem készült), a *Contours* könyvsorozat első és – mint később kiderült – egyetlen köteteként. Ahhoz, hogy egy ilyen nagyszabású könyv megszülethessen, az előző évek során létrehozott tudományos háttér mellett számos tényező együttállására volt szükség. Fontos volt a tágabb értelemben vett tudomány fősodrának megváltozása, a társadalomtudományok nagy részében ekkoriban lezajló „kulturális fordulat”. A kultúra szerepé-

nek felismerése, átértelmezése és középpontba állítása mellett a nyolcvanas évekre mind a posztmodern, mind általában véve a kritikai társadalomszemlélet ismertté és divatossá vált. A kötetet ennek szellemében adták ki, és így a tudományterületen kívül is jelentős potenciális közönséggel rendelkezett. Kiemelendő még a szerző pozíciója: Jackson – társaihoz hasonlóan – az évtized végére már elismert társadalom-földrajzusként dolgozott egy neves brit egyetemen, Sheffieldben, így a provokatív hangnemű, forradalminak szánt mű legitimitását is biztosítani tudta.

A Contours sorozat az évtized végének tudományos trendjeit volt hivatott bemutatni, ahogyan a kötet előszavában Derek Gregory, a sorozat ötletgazdája fogalmazott, „feltérképezni az új intellektuális tájat, és segíteni [a hallgatókat] saját kutatásaik elhelyezésében annak táguló határai között” (Jackson 1989, ix.). Bár a könyvsorozatot az első kötet után nem folytatták,³ a tervezett későbbi kötetek nagy részét végül máshol publikálták. A sorozat szerkesztése akkoriban szokatlan körülmények között zajlott: a szerzők rendszeres találkozókon vetették fel egymásnak az ötleteiket, így a kötet tulajdonképpen előzetes, többlépcsős lektorálási folyamat után készült el. A kéziratot írás közben egyetemi szemináriumokon is felhasználták, így a publikált változat már egy több szempontból „bejártott” anyag lett. Jackson a kiadó nem befolyásolta, nem kellett megfelelnie különböző irányelveknek, a sorozat célja pedig egyértelműen az volt, hogy az új irányzatok minél tisztább formában legyenek bemutatva.

Ennek megfelelően kifejezetten bátorította a szerkesztőség, illetve a szerzőtársak, hogy egy erős, lendületes és provokatív könyv készüljön, ami már a címben is tükröződött. A kötet teljes címe Maps of meaning – An introduction to cultural geography (A jelentés térképei – Bevezetés a kulturális földrajzba) lett, ami egyszerre jelezte a saueri hagyományokkal való szembenállást, az új irányzat szemiotikai kötődését és a könyv tananyagként való használhatóságát.⁴ A fejezetek felépítéséből, sorrendjéből és súlyozásából is hasonló üzenet olvasható ki. Jackson jól strukturálva építette fel fő érvelését: a tudományterület nevét kisajátító, ismert amerikai irányzat kritikájára alapozta az új elméletek bemutatását, majd azok működését társadalom-földrajzi kérdésekbe ágyazta, ezáltal trónkövetelési kísérletét komoly, elismert és elfogadott földrajzi hagyományokkal legitímálta. Az alábbiakban részletesen ismertetem a mű narratív felépítését, ami megmagyarázhatja a könyv szerepét az „új” kulturális földrajz internalizálásában.

A Maps of meaning narratívája

A bevezetés után – amely nagyrészt a kulturális tanulmányok történetével és jelentőségével foglalkozik – az első fejezet a kulturális földrajz „örökségéről” szól. Ez az örökség Jackson értelmezésében nagyjából Carl Ortwin Sauerrel⁵

kezdődik és végződik⁶ – noha a könyv írásakor a tengerentúlon még nagyon is termékeny volt az általa alapított Berkeley-iskola sokadik generációja –, és már az első mondatban felhívja a figyelmet a hagyományos megközelítés „elavultságára”. Jackson a Berkeley-iskola kialakulásának és diadalának bemutatása során Sauer több évtizedes munkásságához kapcsolja a „hagyományos” megközelítés kritikáit, melyek a fejezet jelentős részét adják. Jackson narratívája így azt a benyomást kelti, mintha a fejezet vége egyben az iskola bukását, menthetetlen válságát jelentené az 1980-as évekre: „Nyilvánvaló hiányosságai ellenére a geográfusok igen lassan kezdték vitatni a Carl Sauertől és a Berkeley-iskolától örökölt kritikátlan kultúraértelmezést. Valójában sok geográfus nem tartotta a munkája szempontjából központi kérdésnek a kultúrát, így tudomást sem vettek róla, akár még komolyabb politikai gazdaságtani elemzésekben is magyarázat nélkül hagyott, elhanyagolható maradványnak ítélték. Más esetekben pedig az általános modellek alkalmazásakor fellépő kisebb anomáliák szerencsétlen eseteként tekintettek a kulturális változatosságra. A kulturális földrajzot tulajdonképpen érintetlenül hagyta a kulturális tanulmányok területén lezajló elméleti forrongás.” (Jackson 1989, 25.)

A második fejezetet a fenti bekezdéssel indítva Jackson felteszi az i-re a pontot: ha a saueri iskola valamirevaló elméleti keretrendszer hiányában szinte vállalkozhatatlanná vált, épp ideje, hogy ezt maguk a földrajzosok is felismerjék. A fejezetet a kritikák visszafejtésének és az alternatív szemléleteknek szenteli, a középpontba ismét a kultúra fogalmának értelmezési lehetőségeit állítja. Ugyanakkor kritikusan gondolkodik az antropológia kultúrafogalmairól, első sorban a Sauert is megihlető „kulturalista” szemléletek már említett alkalmazhatóságát hangsúlyozva. Raymond Williams marxista elméleteit alapul véve a „kulturális tanulmányok” materialista megközelítését szorgalmazza. Ez túlmutat a kultúra „anyagi elemeinek” vizsgálatán, amit a Berkeley-iskola gyakorolt, ugyanakkor nem vonja magával az alap és a felépítmény kettős pozitív determinizmusát sem (Williams 1977). Ebben az értelemben a kultúra egy életmódot, társadalmi folyamatot jelöl, amelynek minden formája meghatározott termelési és újratermelési folyamatok eredménye (Williams 1958).⁷ Jackson a földrajz számára Williams (1973) *The country and the city* (A vidék és a város) című művében talál kapcsolódási pontot, amelyben Williams a két hely egyszerre pozitív és negatív tartalmainak nemcsak az ellentmondásait mutatja be, hanem azt is, hogy ezek a gondolatok a vidék és a város közötti tényleges anyagi kapcsolatokból táplálkoznak.

A kultúra tág értelmezésével kikerülhetetlenné válik annak politikai tartalma. Az ideológiának a társadalmi berendezkedés termelésében és újratermelésében betöltött szerepe szoros kapcsolatban áll a kulturális gyakorlatokkal. Az ideológia ebben az értelemben túlmutat különféle ideák és hitek világánál, az „emberek és világuk közötti kapcsolat (...) az identitás maga” (Althusser 1969, 233.). A harmadik fejezetben ezt a gondolatmenetet folytatva Antonio Gramsci, Louis Althusser, Frank Parkin és Raymond Williams munkásságára alapozva az

ideológia anyagi jellegét hangsúlyozza a szerző, ezáltal a kultúra fogalmát valós, „kézzel fogható” dolgokhoz köti, materialista megközelítésben fejti ki a hely szerepét a kultúra termelésében és újratermelésében. A fejezetben Jackson egyben több, más tudományterületen használt fogalmat (hegemónia, társadalmi elzárkózás és kirekesztődés, szubkultúra, ellenállás, szimbolika, territorialitás stb.) kulturális földrajzi kontextusban helyez el.

Ahogy Jackson is felidézi, „a hagyományos kulturális földrajzot a legkeményebb kritika azért érheti, mert éppen azokat a kérdéseket hanyagolja el, amelyeket más társadalomtudósok rendszeresen vizsgálnak” (Mikesell 1978, 10.). A következő négy fejezetet ennek szellemében a társadalomföldrajz számára könnyen értelmezhető fogalmak (osztály, nem, rassz, nyelv) köré építi fel, amelyekhez a kulturális tanulmányok releváns témáit csatolja (popkultúra, szexualitás, reprezentáció, jelentés). Ebben a könyv nagyjából felét kitevő részben (többnyire brit) esettanulmányokon keresztül mutatja be az új kulturális földrajz működését, központi fogalmait és a rájuk épülő elméleteket, szemlélteti a fenti jelenségek térbeli kötöttségeinek és területi kifejeződésének jelentőségét.

A negyedik fejezetet a szerző az osztálypolitika és a populáris kultúra közötti kapcsolatnak szenteli, amelyet a földrajz korábban figyelmen kívül hagyott. A populáris kultúra fogalma különösen provokatív, hiszen egyszerre fejti ki a korábban a kutatások középpontjában álló „elit” kultúra elutasítását, illetve hangsúlyozza a pejoratív „tömegkultúra” elnevezéstől való eltávolodást. Ezt a szembeállítást egészen a viktoriánus Nagy Britannia példájáig vezeti vissza, ahol az urbanizáció okozta társadalmi problémákat különböző kulturális intézmények (például a koncerttermek és prostitúció térbeliségének) ellenőrzésével próbálták megoldani. A fejezet szándékosan történeti szempontból vizsgálja a popkultúrát – Jackson szerint csak így lehetséges –, de számos korabeli példát is hoz arra, hogy társadalmi problémákra a kultúra térbeliségének átalakításával válaszol a hatalom.

A feminizmus Stuart Hall szerint a kulturális tanulmányokban minden lényeges kutatási terület alapos újragondolását idézte elő (Hall 1980, 26.). Az ötödik fejezetben Jackson ehhez kapcsolódva két összefonódó, ám még a nyolcvanas években is gyakran tudományos tabuként kezelt témát köt a kulturális földrajz törzséhez: a gendert (társadalmi nemet) és a szexualitást. A kérdések eltussolására a földrajzosok „kényelmesen a diszciplináris határok szűk látókörű definíciójának pajzsa mögé rejtőztek”, hiszen „miféle földrajziség lehet olyan intim és személyes témákban, mint a társadalmi nem és a szexualitás?” (Jackson 1989, 104.) A feminista elmélet szociálkonstruktivista megközelítésére alapozva Jackson nemcsak a nemet és a szexualitást, hanem a tér személyességét vagy épp nyilvánosságát is társadalmi konstrukcióként kezeli, ez pedig a tabuk ledöntésével jár. A személyes-nyilvános dichotómia földrajzi vetülete a fejezetben bemutatott példákban is megjelenik: az amerikai frontier rejtett femininitásának, a nemek közti munkamegosztásnak és a prostitúció földrajzának esettanulmányain keresztül. A San Francisco-i LGBT-mozgalmak városföldrajzi

következményei és a homoszexuális identitás térbeli alapjainak példái ugyanakkor rávilágítanak a különböző „kulturális mozgalmak” politikai természetére.

A rassz fogalmának kulturális földrajzi értelmezéseit és ennek a nyelvi reprezentációt mutatja be a hatodik fejezet. Jackson a rasszizmussal kapcsolatban felmerülő, napjainkban is aktuális ideológiai-fogalmi vitákat az előző fejezetben megismert módszerrel semlegesíti: rasszok helyett a rasszok gondolatáról beszél, ezzel hangsúlyozva a rassz társadalmilag (és mint később kifejti, kulturálisan) konstruált természetét, szemben a korábban dogmatikusan elfogadott biológiai magyarázatokkal. A brit történelem példáján keresztül vázolja fel, hogy a gyarmatokról származó bevándorlók milyen szerepet kaptak a kolonialis, majd a posztkolonialis társadalmi diskurzusokban, és milyen (tudományosan megalapozottnak álcázott) retorikával gyakorolta a hegemoniát a „fehér” társadalom, elsősorban a médián keresztül. Az így létrejött sztereotípiák ellentmondásait Edward Said *Orientalizmus* című művére alapozza (Said 1979), kiemelve a korabeli földrajztudománynak a „Kelet” misztikus európai gondolatában, illetve az onnan származókról kialakított kép megformálásában játszott szerepét.

A szerző a nyelvi szlát kibontva a hetedik fejezetben a kontextualista nyelvészet és a politika kapcsolatának földrajzi metszetét vázolja fel. A nyolcvanas években a társadalomelmélet területén Anthony Giddens (1979, 1984) által felfuttatott megközelítés szerint a nyelv egyszerre strukturálja és tükrözi a társadalmi rendszereket. A nyelv olyan jelrendszer, amelyet társadalmi gyakorlatok termelnek és termelnek újra, ezek pedig – más gyakorlatokhoz hasonlóan – csak a hatalom társadalmi viszonyai között értelmezhetők. A hatalom bizonyos gyakorlatokat legitimál, bizonyos társadalmi normákat juttat érvényre, így a nyelv politikáiról beszélhetünk. A fejezetben ezekre a politikákra olvashatunk kiváló példákat: nyelvjárásokról és szlengről, a nyelvi közösségről, illetve a földrajzi felfedezések beszámolóiról, melyek – más kontextusban – ismerős elemei a társadalom-földrajzi kutatásoknak. A fejezet tanulságaként Jackson azt a javaslatot teszi, hogy az „újraélesztett” kulturális földrajz lépjen túl a nyelvek térképezésén a nyelv mint médium tanulmányozása felé, amelyen keresztül az interszubbjektív jelentések kommunikációja történik.

A könyv utolsó fejezetében Jackson a kulturális földrajz programját vázolja fel. Ez több szempontból is fontos volt: egyrészt a könyvben korábban szereplő kritikákra válaszolva, a korabeli elméleti viták vázára illetve meghatározta a jelentős potenciállal rendelkező kutatási irányokat, másrészt összefogta a strukturálisan gyenge „új” kulturális földrajzot, és célokat fogalmazott meg számára.

Az egyik ilyen vázat a kultúra és a társadalom kutatásának interpretatív módszertana adja. A korabeli antropológia⁸ egyik legnagyobb alakja, Clifford Geertz etnográfiai megközelítéséből (Geertz 1973) levezetve a társadalom és a kultúra az írott szöveghez hasonlítható, így a tájat is „olvashatjuk”, beszélhetünk annak „biográfijáról”, amellyel a megelőző évtizedben a földrajzosok is kísérleteztek (Duncan, Duncan 1988; Ley 1985, 1987; Meinig, Jackson 1979; Olds, Ley 1988).

A másik váz az akkoriban kibontakozó posztmodern tudomány szemlélet. A nyolcvanas évek végén már a földrajztudomány is reflektált (Daniels 1985; Harvey 1989; Lewis 1985; Soja 1989) a posztmodernre, melyből Jackson elsősorban a nyelvezet megismerését, használatát és kulturális földrajzi kodifikálását tartja fontosnak, ami így lehetőséget nyújt a kultúra és a táj jelentéseinek, reprezentációinak és narratívájának elemzésére. Ennek megfelelően a különböző területek eltérő megközelítéseiből táplálkozó pluralitással kell számolni az új kulturális földrajzban. Érdemes megjegyezni, hogy – valószínűleg a könyv úttörő jellege miatt – ez az utolsó fejezet talán a legzavarosabb a könyvben, oktatási célra szánt anyaghoz képest jelentős didaktikai hiányosságokkal.

Vegyes fogadtatás

A következő két év során számos recenzió jelent meg a *Maps of meaning*ről magasan jegyzett földrajzos szaklapokban, ugyanakkor az amerikai kulturális földrajz legnevesebb, nagyrészt a saueri hagyományok követői által szerkesztett médiuma, a *Journal of Cultural Geography* nem foglalkozott vele. A kritikusok többsége örömmel fogadta az új irányzat lelkesedését és lendületét, amelyet a könyv kifejezett, ám rámutattak a Berkeley-iskolát érő kritikák szűklátókörűségére is. Elsőként az Amerikai Földrajzi Társaság (AGS) lapja, a *The Geographical Review* számolt be a könyvről, alig egy évvel a megjelenése után (Godfrey 1990). Brian Godfrey üdvözölte a „szétszórt” irodalmak tematikus rendszerezését és az utolsó fejezetben felvázolt programot, és belátta, hogy „ez a kulturális földrajz megújítására való kísérlet időszerű és szükséges volt” (Godfrey 1990, 448.). Ugyanakkor a Berkeley-iskola kritikáját igazságtalanul szelektívnek tartotta, és kifejezte reményét, hogy „az alapos terepmunka és megfigyelés, amelyek a saueri hagyományok középpontjában álltak, nem vesznek el a mértéktelen kvantifikálás vagy a valóságtól elrugaskodott elméletiesítés következtében” (Godfrey 1990, 448.).

A következő évben az *Area*, a brit Királyi Földrajzi Társaság (RGS) lapja is megjelentetett egy recenziót, amelyben a szerző, W. T. R. Pryce stimulálónak, ugyanakkor kihívó olvasmánynak találta a könyvet. Szerinte „Jackson mondanivalójának nagy része kényelmetlenül érint sok geográfust”, ugyanakkor azt jósolta, hogy szerte a világon számos szeminárium fog a könyvre épülni (Pryce 1991, 98.).

Két hónappal később az Amerikai Földrajzosok Egyesületének (AAG) második számú lapja, a *The Professional Geographer* közölte egy Berkeley-n végzett geográfus, Robert B. Kent recenzióját, mely élesen kritizálta Jackson provokatív értekezését (Kent 1991). Kent szerint „a cím félrevezető, a hangnem arrogáns, az érvelés és a tudományosság pedig hagy némi kívánnivalót maga után” (Kent 1991, 250.). Szerinte Jackson a könyvben minden céljával kudarcot vallott, szarkasztikusan hozzátéve, hogy bár „az intellektuális és földrajzi éleslátás néhány

őszinte pillanata is felfedezhető a könyvben, (...) azok általában földrajziatlan megjegyzések hosszú bekezdései közé vannak rejtve, ha pedig mégis megjelenének, akkor nincsenek megfelelően kifejtve” (Kent 1991, 250.).

A „kulturális földrajz polgárháborúja”⁹

Bár elismerő kritikák más lapokban is jelentek meg a könyvről,¹⁰ a kilencvenes évek elejét a „hagyományos”¹¹ és az „új” kulturális földrajzosok közötti, Kent által is felvázolt ellenséges viszony, illetve egymás kölcsönös meg nem értése jellemezte. Ez az *Annals of the Association of American Geographers*, az egyik legmagasabban jegyzett általános földrajzi folyóirat 1993. évi 1. (márciusi) számában megjelent vitában vált nyilvánvalóvá. Az amerikai kulturális földrajzi hagyományok védelmében Marie Price és Martin Lewis írt cikket a megelőző 15 év „új kulturális földrajzi” hullámán (Price, Lewis 1993a). Az általuk kiválasztott kulcsművekre reagálva az irányzat három legfőbb alakján, Denis Cosgrove-on, James S. Duncanen, és Peter Jacksonon kérték számon a „hagyományosnak” nevezett kulturális földrajz, a Berkeley-iskola félreértelmezését, az ezekből eredő általánosításokat, illetve egy akkoriban már több évtizedes állapot kiterjesztését a jelenre. A szerzőpáros szerint a három kutató csak eszközként használta az amerikai kulturális földrajzot a trónfosztás látszatának megteremtésével önmaguk legitimációjára, és valójában egy általuk konstruált, a valóságot nem tükröző „hagyományt” kritizáltak. Price és Lewis vádja, miszerint az „új” irányzat valóban csak újrafeltalálása korábban felvetett ötleteknek, amit aztán a hagyományok ellen fordítottak, nem volt alaptalan, ugyanakkor a cikk során folyamatosan változó, védekező nézőpontokból fogalmazták meg állításukat, így mondanivalójuk csak a kritikák legerősebb pontjait emelte ki (Kong 1997, 180.).

A szeptemberi számban a három nevesített kutató egyenként reagált a kritikákra, és már ezekből is látszott: az „újak” készek finomítani álláspontjukon, támogatják a kulturális földrajz pluralitását (Cosgrove 1993; Duncan 1993; Jackson 1993). Price és Lewis viszontválasza már jóval barátságosabb hangnemben íródott, a vita végére pedig rendeződni látszódtak a nézeteltérések (Price, Lewis 1993b).

A „kulturális földrajz polgárháborújának” vége mindkét fél részéről közleledést eredményezett, ami a „hagyományos” kulturális földrajz egyik ikonikus szöveggyűjteményének (Wagner, Mikesell 1962) újradiadásában-folytatásában testesült meg, melynek szerkesztésében mindkét fél részt vett (Foote 1994). Még 1994-ben megjelent két, a tudományterületen azóta központi szerepet kivívó szaklap, a *Gender, Place and Culture* és az *Ecumene* (2002-től *cultural geographies*). Emellett az új irányzat első tanítványainak generációja megjelentette saját tankönyveit (Anderson, Domosh, Pile, Thirft 2003; Crang 1998;

Mitchell 2000), így az „új” kulturális földrajz minden tekintetben intézményesült, ugyanakkor a kilencvenes évek végére a Maps of meaning sem számított már a legfrissebb kötetnek.

A Maps of meaning negyed évszázada

A Maps of meaning az ezredforduló után is meg-megjelent a kulturális földrajzi diskurzusban. Kiemelendő a Progress in Human Geography 29/6. számában megjelent elemzés, amelyben Hayden Lorimer, Don Mitchell és Peter Jackson írtak a könyv hatásáról (Jackson 2005; Lorimer 2005; Mitchell 2005). A két recenzens és a szerző egyaránt kiemelték a könyv előrelátását és fontosságát, és magasztalták az addigra már tizenhat éves kötetet. Mitchell szerint a nyolcvanas évek végének kulturális földrajzi tankönyvei „nagyok, csillogóak és unalmasak, így viszont oktatásra alkalmatlanok voltak”, ezért Jackson forradalmi kötete Mitchell „legtöbbet forgatott könyve (leszámítva Marx Tőkéjének első kötetét, természetesen)” (Mitchell 2005, 743–744.). Lorimer és Jackson azonban megjegyzték, hogy a könyvben olvashatókkal szemben „üdvözik a kortárs kulturális földrajz vad eklekticizmusát” (Jackson 2005, 747.). A mű jelentőségét jelzi, hogy a társadalomföldrajz alapművei előtt tisztelgő Classics in human geography revisited sorozat részeként efféle visszaemlékezés jelent meg róla.

2009-ben az Amerikai Földrajzosok Szövetségének (AAG) éves gyűlésén Las Vegasban, a Maps of meaning megjelenésének 20. évfordulójának alkalmából Peter Jackson nyitóelőadását számos neves kulturális földrajzos részvételével megrendezett fórum követte. Az esemény célja a kulturális földrajz elmúlt negyed évszázad alatt kialakult irányainak értékelése és jövőjének megbeszélése volt, a hozzászólásokat pedig kibővítve publikálták a cultural geographies 17/2. számában. A résztvevők egyhangú véleménye szerint a kulturális földrajz helyzete jelentősen megváltozott a könyv megjelenése óta, ebben pedig jelentős szerepe volt Jackson könyvének. Stephen Daniels szerint az egykor frontier-helyzetben lévő irányzat, amelynek első tankönyve merészen „az új intellektuális táj feltérképezésére” vállalkozott, sikerének köszönhetően ma már stabil infrastruktúrális háttérrel (szaklapok, szótárak, kézikönyvek, szövegek, tankönyvek, bevezetések, összefoglalók) rendelkezik (Daniels 2010, 181.). Jackson ikonikus műve után 25 évvel az általa felvázolt program többé-kevésbé megvalósult, a tudományterület a kijelölt irányokban számos eredményt ért el.

Ezzel párhuzamosan azonban a kulturális földrajz új, feltörekvő „ellenzék-ből” bejáratott, elfogadott, ugyanakkor megtorpanó tudományterületté vált, legalábbis a résztvevők kissé drámai véleménye szerint. Azzal, hogy elfogadottá vált, „a kulturális földrajz nem divatos többé” (Crang 2010, 192.), a helyek, tájak és reprezentációk kutatása normává, ezáltal problémássá vált. Dydia DeLyser és Bethany Rogers (2010) rámutattak arra, hogy bár a Maps of meaning eléggé jól

körvonalazta, miről fog szólni a tudományterület, a könyv elhanyagolta azt a kérdést, hogy pontosan hogyan lehet „csinálni” a kulturális földrajzot. Ez különösen az oktatás területén problematikus, hiszen a módszertan a mai napig aránytalanul kis szerepet kap a kulturális földrajzi munkákban. Ezek a Jackson könyvéből is eredeztethető hiányosságok további feladatokat adnak a terület számára: ahogyan Tim Cresswell fogalmaz, az új kulturális földrajz „befejezetlen vállalkozás” (Cresswell 2010, 169.).

27 évvel a megjelenése után a könyv több szempontból is vékonynak tűnhet, azonban kora ellenére még ma is gyakran használt, idézett alpmű – az oktatásban és kutatásban egyaránt. Jackson programjának egyik iránya, a megelőző években már terjedő „interpretatív megközelítés” a kilencvenes években és később kedvelt kutatási irány volt. Cosgrove, Duncan vagy Ley korai munkásságával ellentétben ez a szemlélet nemcsak önmagában, esettanulmányok formájában jelent meg, hanem beépült az általános kulturális földrajzi eszköztárba.

A másik irány, a könyv kiadásának idején még gyerekcipőben járó „posztmodern megközelítés” a következő évtized derekától forrott ki, elsősorban Nigel Thrift és tanítványai munkáinak hatására (Thrift 1996, 1999, 2000, 2003; Thrift, Dewsbury 2000). Thrift „nemreprezentációs elmélete” (Thrift 2008) erősen támaszkodik a francia posztmodern szociológiára, és elsősorban Jacksonék megközelítésének azt a hiányosságát próbálja kiküszöbölni, hogy a kultúrát reprezentációk sorozatán keresztül vizsgálták.

Bár az elmúlt években a kulturális földrajzot elsősorban ez utóbbi iskola uralta, Jackson egy másik programja is valóra vált: a „hagyományos” és a „reprezentációs” kulturális földrajz sem tekinthető meghaladottnak, sőt, valójában ezek a csoportok sem léteznek egymástól függetlenül, így a különböző irányzatok hibridjeiről, tudományterületi pluralizmusról beszélhetünk.

Ez a sokszínűség azonban az oktatásban kevésbé mutatkozik meg. Bár a különböző irányzatok a szó szoros értelmében iskolákhoz, így földrajzi helyekhez kötődnek, az elmúlt 27 évben megjelent tankönyvek ellenére a Maps of meaning ma is jól használható. Különösképpen azért, mert „a nem- vagy több mint reprezentációs elméletek és földrajzok esetében az áttekinthető művek még csak mostanában jelennek meg, ez a terület pedig még nem termelt ki olyan »kutatásközpontú tankönyvet«, mint a Maps of meaning” (Winders 2014, 233.).

Számos, a tudományterületet később meghatározó gondolat ebben a műben jelent meg vagy lett először kontextualizálva. A Maps of meaning a nyolcvanas évek végén rámutatott a nagy múltú, de pozícióját veszített Sauer-féle kulturális földrajzi irányzat elméleti hiányosságaira, ugyanakkor a kritikából kiolvasható volt a brit és az amerikai kulturális földrajz közötti kommunikációs zavar és kölcsönös félreértés is. A kötet bemutatta a kultúra értelmezésének alternatíváit, megismertette a kulturális tanulmányok elméleti kutatásainak eredményeit és a hozzá kapcsolódó diskurzusokat a földrajzos közönséggel. A társadalomföldrajz számára ismerős köntösbe bújtatva, a domináns és az alárendelt kulturális csoportok (osztály, gender, rassz) közötti kapcsolatok kultu-

rális földrajzi vonatkozásait elemezte, rendszerezve annak szélesedő szakirodalmát. Az akkoriban „divatos” szemléletmódok adaptálásával és a kor legnagyobb hatású műveinek hivatkozásával a könyv közelebb hozta a kulturális földrajzot a társadalomtudomány fősodrához és megpróbálta megadni azokat az irányokat, amelyeket követve a tudományterület további erősödése várható. Jól felépített narratívája és izgalmas, provokatív stílusa miatt nagy olvasóközönséget szerzett, így az „új” kulturális földrajzi irányzat első szintéziseként a tudományterület kutatásának és oktatásának egyik legfontosabb alapműve lett. Bár a kötet 27 éve alatt a benne végzett elméleti irányok beépültek a földrajzi kánonba, a Maps of meaning még 2016-ban is hasznos olvasmány a kulturális földrajz iránt érdeklődőknek.

Jegyzetek

- 1 Jackson megfogalmazása szerint a kulturalizmus „az anyagi körülményeitől megfosztott kultúra magyarázó erejébe vetett hamis hit”, amely a kultúrát „magától értetődő, megkérdőjelezhetetlen kategóriaként kezeli, amellyel megmagyarázható az emberek viselkedése” (Jackson 1989, 27.).
- 2 A szuperorganikus szemlélet szerint „a kultúra az egyed feletti szinten létező dolog, amely saját logikája alapján működik, és aktívan befolyásolja az emberek viselkedését” (Jackson 1989, 18.).
- 3 Ez tulajdonképpen a kiadó körüli zavaroknak volt köszönhető: a Maps of meaning publikálása előtt az eredeti kiadót (Hutchinson) felvásárolta az Unwin Hyman, a megjelenés után viszont a sorozatot eladták a Routledge-nek.
- 4 A tankönyv elkészülése különösen fontos volt a nehézkesen induló „új” kulturális földrajz számára. Clive Barnett érvelését idézve „a tankönyvkiadás kulcsfontosságú szerepet játszik az új »paradigmák« terjesztésében és intézményesítésében” (Barnett 1998, 383.).
- 5 Itt érdemes megjegyezni, hogy a Jackson és társai által gyakran használt Berkeley-iskola kifejezést nem definiálták, így kritikájuk alanyainak köre sem mindig egyértelmű.
- 6 Figyelmen kívül hagyva a Sauer által is hivatkozott és kritizált kontinentális európai előzményeket (elsősorban Ratzel és Vidal munkásságát), illetve az azokon alapuló nemzeti kulturális földrajzokat.
- 7 Jackson is megjegyzi, hogy a Raymond Williams-féle kulturális materializmus gyökeresen eltért a kulturális antropológus Marvin Harris (1980) által szorgalmazott felfogástól.
- 8 Godfrey (1990) ezzel a Berkeley-iskolának a „kvantitatív forradalommal” párhuzamosan bekövetkező háttérbe szorulására utalt.
- 9 James Duncan (1994) kissé túlzó metaforája a fejezetben említett „közös” szöveggyűjteményben jelent meg.
- 10 Például a brit földrajztanárok társaságának lapja, a Geography 76/1., a The Geographical Journal 157/1., vagy az Australian Geographical Studies 30/1. száma, ugyanakkor a nem kifejezetten földrajzos Landscape Research 15/1. és a Sociology 24/3. száma is bemutatta a művet.
- 11 A „hagyományosnak” vagy elvétve „réginek” nevezett kulturális földrajz képviselői a (szerintük) erőltetett „új” megnevezést is sérelmezték a régi-új dichotómia implicit értékviszonyai miatt.

Irodalom

- Althusser, L. (1969): *For Marx*. Verso, London
- Anderson, K., Domosh, M., Pile, S., Thrift, N. (eds.) (2003): *Handbook of cultural geography*. Sage, London
- Barnett, C. (1998): The cultural turn: Fashion or progress in human geography? *Antipode*, 4., 379–394. <http://doi.org/bzhjtjv>
- Cosgrove, D. (1983): Towards a radical cultural geography: Problems of theory. *Antipode*, 1., 1–11. <http://doi.org/cwpqcv>
- Cosgrove, D. (1984): *Social formation and symbolic landscape*. University of Wisconsin Press, Madison
- Cosgrove, D. (1993): On The reinvention of cultural geography by Price and Lewis. *Annals of the Association of American Geographers*, 3., 515–517. <http://doi.org/bg46jj>
- Cosgrove, D., Daniels, S. (1988): *The iconography of landscape: Essays on the symbolic representation, design and use of past environments*. Cambridge University Press, Cambridge
- Cosgrove, D., Jackson, P. (1987): New directions in cultural geography. *Area*, 2., 95–101.
- Crang, M. (1998): *Cultural geography*. Taylor & Francis Group, London
- Crang, P. (2010): Cultural geography: after a fashion. *Cultural Geographies*, 2., 191–201. <http://doi.org/cvbptm>
- Cresswell, T. (2010): New cultural geography – an unfinished project? *Cultural Geographies*, 2., 169–174. <http://doi.org/dkrv9x>
- Daniels, S. (1985): Arguments for a humanistic geography. In: Johnston, R. J. (ed.): *The future of geography*. Methuen, London, 143–158.
- Daniels, S. (2010): Maps of making. *Cultural Geographies*, 2., 181–184. <http://doi.org/d7nmgd>
- DeLyser, D., Rogers, B. (2010): Meaning and methods in cultural geography: practicing the scholarship of teaching. *Cultural Geographies*, 2., 185–190. <http://doi.org/bm3p6z>
- Duncan, J. S. (1980): The superorganic in American cultural geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 2., 181–198. <http://doi.org/fhhs4p>
- Duncan, J. S. (1993): On The reinvention of cultural geography by Price and Lewis. *Annals of the Association of American Geographers*, 3., 517–519. <http://doi.org/dtp882>
- Duncan, J. S. (1994): After the civil war: Reconstructing cultural geography as heterotopia. In: Foote, K. E. (ed.): *Re-reading cultural geography*. University of Texas Press, Austin, 401–408.
- Duncan, J., Duncan, N. (1988): (Re)reading the landscape. *Environment and Planning D: Society and Space*, 2., 117–126. <http://doi.org/cbsvsv>
- Foote, K. E. (1994): *Re-reading cultural geography*. University of Texas Press, Austin
- Geertz, C. (1973): *The interpretation of cultures: Selected essays*. Basic Books, New York
- Giddens, A. (1979): *Central problems in social theory. Action, structure and contradiction in social analysis*. Macmillan, London
- Giddens, A. (1984): *The constitution of society. Outline of the theory of structuration*. University of California Press, Berkeley
- Godfrey, B. J. (1990): Maps of meaning: An introduction to cultural geography by Peter Jackson. *Geographical Review*, 4., 446–448. <http://doi.org/cvjvsm>
- Hall, S. (1980): *Culture, media, language. Working papers in cultural studies, 1972–1979*. Routledge, London
- Harris, M. (1980): *Cultural materialism. The struggle for a science of culture*. Random House, New York
- Harvey, D. (1989): *The condition of postmodernity. An enquiry into the origins of cultural change*. Blackwell, Oxford
- Jackson, P. (1980): A plea for cultural geography. *Area*, 2., 110–113.
- Jackson, P. (1989): *Maps of meaning: an introduction to cultural geography*. Unwin Hyman, London <http://doi.org/d85tjd>
- Jackson, P. (1993): Berkeley and beyond: Broadening the horizons of cultural geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 3., 519–520. <http://doi.org/bz4gqd>
- Jackson, P. (2005): Author's response. *Progress in Human Geography*, 6., 746–747.
- Kent, R. B. (1991): Maps of meaning: An introduction to cultural geography by Peter Jackson. *The Professional Geographer*, 2., 250–251.
- Kong, L. L. (1997): A 'new' cultural geography? Debates about invention and reinvention. *The Scottish Geographical Magazine*, 3., 177–185. <http://doi.org/dmsnxx>

- Lewis, P. (1985): Beyond description. *Annals of the Association of American Geographers*, 4., 465–477. <http://doi.org/dcsfqk>
- Ley, D. (1985): Cultural/humanistic geography. *Progress in Human Geography*, 3., 415–423. <http://doi.org/bcgm>
- Ley, D. (1987): Styles of the times: liberal and neo-conservative landscapes in inner Vancouver, 1968–1986. *Journal of Historical Geography*, 1., 40–56. <http://doi.org/dmmkbj>
- Lorimer, H. (2005): Jackson, P. 1989: Maps of meaning: an introduction to cultural geography. London: Unwin Hyman. *Progress in Human Geography*, 6., 741–743. <http://doi.org/bqkcdx>
- Meinig, D. W., Jackson, J. B. (1979): *The interpretation of ordinary landscapes: Geographical essays*. Oxford University Press, New York
- Mikesell, M. W. (1978): Tradition and innovation in cultural geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 1., 1–16. <http://doi.org/cgvprv>
- Mitchell, D. (2000): *Cultural geography: A critical introduction*. Blackwell, Malden
- Mitchell, D. (2005): Commentary 2. *Progress in Human Geography*, 6., 743–746.
- Nikitscher P. (2004): Paradigmaváltás a kulturális földrajzban. In: *Táj, tér, tervezés. Geográfus Doktoranduszok VIII. Országos Konferenciája*. SZTE TTK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged. http://geography.hu/mfk2004/mfk2004/phd_cikkek/nikitscher_peter.pdf (Letöltés: 2015. december 17.)
- Olds, K., Ley, D. (1988): Landscape as spectacle: world's fairs and the culture of heroic consumption. *Environment and Planning D: Society and Space*, 2., 191–212. <http://doi.org/dbqdkm>
- Price, M., Lewis, M. (1993a): The reinvention of cultural geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 1., 1–17. <http://doi.org/dv9pqq>
- Price, M., Lewis, M. (1993b): Reply: On reading cultural geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 3., 520–522. <http://doi.org/fvdfjv>
- Pryce, W. T. R. (1991): Maps of meaning: An introduction to cultural geography by Peter Jackson. *Area*, 1., 98–99.
- Said, E. W. (1979): *Orientalism*. Vintage Books, New York
- Soja, E. W. (1989): *Postmodern geographies. The reassertion of space in critical social theory*. Verso, London
- Thrift, N. (1983): Literature, the production of culture and the politics of place. *Antipode*, 1., 12–24. <http://doi.org/dknnmt>
- Thrift, N. (1996): *Spatial formations*. Sage, London
- Thrift, N. (1999): Steps to an ecology of place. In: Massey, D. B., Allen, J., Sarre, P. (eds.): *Human geography today*. Polity Press, Malden, 295–322.
- Thrift, N. (2000): Introduction: dead or alive? In: Cook, I. (ed.): *Cultural turns/geographical turns: perspectives on cultural geography*. Prentice Hall, Harlow, 1–6.
- Thrift, N. (2003): Performance and... *Environment and Planning A*, 11., 2019–2024. <http://doi.org/b2g7x2>
- Thrift, N. (2008): *Non-representational theory: Space / politics / affect*. Routledge, London
- Thrift, N., Dewsbury, J.-D. (2000): Dead geographies and how to make them live. *Environment and Planning D: Society and Space*, 4., 411–432. <http://doi.org/dt4cst>
- Trócsányi A. (2006): A kultúra térbelisége – kulturális földrajz. In: Török J. (szerk.): *Tér-társadalom-kultúra. VII. Közművelődési Nyári Egyetem*. Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ, Szeged, 33–51.
- Tóth J. (szerk.) (2014): *Általános társadalomföldrajz I-II*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs
- Wagner, P. L., Mikesell, M. W. (1962): *Readings in cultural geography*. The University of Chicago Press, Chicago
- Williams, R. (1958): *Culture and society*. Chatto and Windus, London
- Williams, R. (1973): *The country and the city*. Chatto and Windus, London
- Williams, R. (1977): *Marxism and literature*. Oxford University Press, Oxford
- Winders, J. (2014): From journals to classrooms: theory and teaching in cultural geography. *Journal of Cultural Geography*, 2., 230–244. <http://doi.org/bcgn>